

Cetl, Jiří

K pojetí raného západoevropského pozitivismu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1960, vol. 9, iss. B7, pp. [73]-84

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106544>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DISKUSE

JIŘÍ CETL

K POJETÍ RANĚHO ZÁPADOEVROPSKÉHO POZITIVISMU

Až do nedávné doby se marxistická filosofická historiografie — až na vskutku ojedinělé výjimky — nezabývala podrobnějším rozbořem a hodnocením té buržoazní filosofie, kterou již není možno počítat ke klasickému myšlení předmarxistickému, jež však ani nepatří k soudobějším formám filosofických směrů kapitalistického světa. Různé proudy buržoazní filosofie XIX. století prostě nepřitahovaly pozornost marxistů; snad již proto, že nebyly zvěčněny jako objekty velkých zdrcujících kritických bitev zakladatelů marxismu, zejména však zřejmě proto, že ve srovnání se stále obměňovanými „novými“ formami filosofické apologetiky kapitalismu se nezdály bezprostředně aktuální. Tak ovšem vznikla v marxistickém obraze dějin filosofie jistá mezera, jež byla vyplňována pouze povšechnými charakteristikami a soudy nebo citováním příležitostných poznámek klasiků marxismu-leninismu, a to ještě jen tam, kde šlo o celkový pohled nebo kde se načrtávaly kořeny buržoazního myšlení soudobého. Ale právě zde se při hlubším záběru ukazovalo, že s takovým suplováním historické analýzy nelze natrvalo vystačit. Buržoazní filosofie XX. století je příliš zřetelným pokračováním buržoazní filosofie XIX. století, než aby bylo možno plně pochopit vývojové transformace i celý proces degenerace současného buržoazního myšlení bez pochopení a zhodnocení jeho kořenů. Ostatně ona mezera v marxistické filosofické historiografii se počíná odstraňovat, mimo jiné také v souvislosti s úsilím o vytvoření velkých dějin světové filosofie, v nichž je ovšem jakékoli přetržení kontinuity myšlenkového vývoje nemyslitelné.

To, co bylo obecně řečeno o nezájmu o poklasickou buržoazní filosofii XIX. století, až do nedávné doby plně platilo o vzniku a první fázi vývoje jednoho z nejdůležitějších a nejtýpějších proudů buržoazního myšlení, o pozitivismu XIX. století. Pomineme-li pronikavé a zásadní, přece však jen ojedinělé a příležitostné poznámky zakladatelů marxismu (podobně jako glosy G. V. Plechanova), musíme konstatovat, že většina existujících marxistických analýz přinášela především hodnocení vyšších vývojových stadií pozitivismu. Klasický rozbor Leninův naznačuje genezi pozitivismu a postihuje jeho podstatu, je však zaměřen převážně na pozitivismus konce XIX. a začátku XX. století. Knihy a články dnešních marxistů¹⁾ se pak většinou zabývaly kritikou novějších a nejnovějších forem pozitivismu. Nicméně všude se tu s naléhavostí stále se stupňující vynořovala otázka *úplného rodokmenu* soudobého pozitivismu, *celé linie a tradice* pozitivismu v buržoazním myšlení a s tím i dosud málo zpracovaný problém vzniku a počátků pozitivismu ve druhé třetině XIX. století. A tak — zhruba od roku 1955 — vzniklo na toto téma v SSSR několik prací, které prozatím vrcholí těmi kapi-

tolami II. a III. svazku sovětských Dějin filosofie, hodnotícími pozitivismus XIX. století.²⁾

Tento příspěvek si klade za cíl přehlédnout výsledky těchto dosavadních analýz raného pozitivismu, vyznačit některé věčné i metodologické problémy, které jsou dosud nedořešeny, a nadhodit možnosti jejich řešení. Pokusí-li se tak několika hrubými čarami dokreslit celkový obrys obecné koncepce raného pozitivismu západoevropského, kterou v posledních letech začala vytvářet filosofická historiografie sovětská, tedy má na mysli cíl velmi podmíněný, avšak velmi konkrétní. Hledání marxistického pojetí raného pozitivismu má se tu totiž stát východiskem k aktuálnímu úkolu historiografie české filosofie, ke zhodnocení úlohy pozitivismu v českém národním myšlení.

I.

První pokusy o zhodnocení pozitivismu XIX. století musely ovšem nutně narážet na řadu obtíží, vyplývajících z toho, že se tu přistupovalo k problematice v marxistické filosofické historiografii více méně netradiční. V tomto smyslu je velmi poučná a příznačná stať A. V. Gulygy, *Vznik pozitivismu*,³⁾ neboť výrazně zrcadlí metodologické nejasnosti a omyly, s nimiž se bylo třeba vyrovnávat.

Čtěje se opířit o klasický příklad kritiky pozitivismu, přistupuje Gulyga k ranému pozitivismu s hotovou šablonou, kterou si vytvořil z Leninovy kritiky machismu. Leninovu myšlenku, že „marxismus se nezabývá vyvracením toho, čím se liší jeden pozitivista od druhého pozitivisty, nýbrž vyvrací to, co mají oba společné, to, co dělá filosofa pozitivistou na rozdíl od materialisty“,⁴⁾ pochopil — jak se zdá — zúženě v tom smyslu, že marxistu *nezajímá* to, „čím se liší jeden pozitivista od druhého“; tím se ovšem zbavuje možnosti přistupovat k pozitivismu a k jeho vývojovým proměnám se skutečným marxistickým historismem. Raný pozitivismus měřt machismem, interpretuje jej v jeho smyslu a k jeho obrazu, což mu ovšem umožňuje i značně úzká pramenná základna. Z této metody, kterou lze nazvat „*metodou zpětné projekce*“, pak ovšem nutně vyplývá způsob, jakým Gulyga pozitivismus vymezuje. Za základní znaky pozitivismu považuje agnosticismus, absolutní relativismus a subjektivní idealismus zastřený domnělou filosofickou neutralitou;⁵⁾ tuto velmi všeobecnou a pouze gnoseologickou charakteristiku pozitivismu se pak snaží zpřesnit společenskotřídním určením, které je však neméně všeobecné a omezuje se na konstatování, že pozitivismus byl vyvolán k životu politickými zájmy buržoazie.⁶⁾ Je ovšem zřejmé, že tak obecným výměrem nelze postihnout specifčnost pozitivismu jako jednoho ze základních směrů buržoazní filosofie a tím méně specifčnost pozitivismu raného, což by mělo být samozřejmou povinností studie věnované vzniku pozitivismu. Ale o stanovení odlišnosti první etapy pozitivismu se Gulyga ani nepokouší. Uvedená charakteristika má platit pro pozitivismus vůbec, pro všechny fáze jeho vývoje, protože Gulyga jde ve svém ahistorismu tak daleko, že skutečný vývoj pozitivismu v podstatě popírá: rozdíl mezi historickými vrstvami pozitivismu se podle jeho názoru „týká jen druhořadých problémů“⁷⁾ nebo dokonce „pouze změn v terminologii a argumentaci“.⁸⁾

Výsledek Gulygovy stati je tedy týž, jako bylo její východisko: není to nic víc než jednostranná teze, že raný pozitivismus je v podstatě zcela totožný s machismem.⁹⁾ A tento závěr dokazuje, že je ahistorismus „*zpětné projekce*“ neplodný a že se stává překážkou historicko-filosofického poznání. Obnovení historického smyslu nutně tedy předpokládalo prohloubení metodických postupů, v neposlední řadě však i hlubší znalost pramenů a tématické a problémové soustředění monografického rázu.

Tímto směrem se dala řada článků, jejichž vnějším podnětem bylo sté výročí smrti A. Comta. Jejich cílem tedy sice nebylo analyzovat vznik a prvou vývojovou vrstvu pozitivismu, přece však při hodnocení významu osobnosti zakladatele pozitivismu v dějinách filosofie, vědy a kultury nemohly tento problém zcela pominout. Všechny tyto stati jsou neseny myšlenkou, kterou nejvýrazněji formuloval M. P. Baskin: „Marxismus má negativní poměr k základním filosofickým

tezím A. Comta a kritizuje jeho pozitivismus ... Avšak marxisté jsou povinni nejen kritizovat jeho reakční a nesprávné teze, nýbrž také upozorňovat na cenné stránky jeho díla ...¹⁰⁾ Proto se tu všude podtrhuje nejednotnost a vnitřní rozpornost Comtova díla, vyhledávají a vyzvedávají se rozdíly a rozpory mezi jeho názory a směrem, v jehož čele stál, a přitom se předpokládá, že kladné prvky jsou v těch stránkách jeho myšlení, jimiž se Comte od pozitivismu odlišuje. Uplatňuje se tu tedy — lze-li to tak nazvat — „metoda vnitřní rozpornosti“ uplatňovaná v celku i v jednotlivostech.

Baskin, jenž staví pokrokové myšlenky Comtovy proti reakčnímu využití jeho díla u dnešních pozitivistů, odvozuje vnitřní rozpornost Comtovy filosofie z nesourodých zdrojů (Diderot, Kant, Hume, Bacon, Descartes, Condorcet, de Maistre, Saint-Simon). A. L. Subbotin¹¹⁾ se pak pokouší vést ještě přesnější rozhraničující čáru mezi Comtovými pozitivistickými principy a tím, čím je v jeho myšlení pozitivismus — zejména v jeho pozdějších podobách — překračován. Comte byl podle Subbotinova názoru ryzí pozitivista v tom, že považoval filosofii za systém věd, dějiny lidstva periodizoval na údobí víry, metafysiky a vědecké analýzy, eliminoval z filosofie kategorie „příčina“ a „podstata“, že omezoval úlohu vědy na studium „jevů“ nebo „faktů“ daných v bezprostřední smyslové zkušenosti a negoval absolutní pravdu; tyto principy, jejichž výčet Subbotin pozitivismus nepřímo vymezuje, byly v různé míře přejaty všemi pozdějšími pozitivistickými školami. Vedle těchto principů však konstatuje Subbotin v Comtově myšlení prvky a tendence progresivnější. Jestliže pozdější pozitivismus dospívá k subjektivnímu idealismu, uchovává si Comtův postoj ještě jisté živelně materialistické tendence; také Comtův encyklopedický rozhled, úsilí o vytvoření vše obsahujícího systému kontrastují s pozdějším pozitivistickým zúžením sféry zájmů na problémy gnoseologické, logické nebo přírodovědné; konečně pak Comtova snaha podřídit řešení všech problémů základnímu cíli — přestavbě společnosti — se výrazně liší od zdánlivého politického indiferentismu nebo otevřeného buržoazního apologetismu mladších pozitivistů.

„Metodou vnitřní rozpornosti“ postupuje i studie V. F. Asmuse¹²⁾ která ukazuje, že Comtovo stanovisko k zásadním filosofickým otázkám je často zastřeno agnosticismem; kolísá mezi slabě vyjádřenou materialistickou tendencí a mezi idealismem, který všude převažuje, rovněž však kolísá mezi idealismem objektivním a subjektivním. Rozpory a kolísání nalezá pak Asmus i v Comtově řešení problému poznání; na jedné straně Comte vyznává rozhodný poznávací optimismus a racionalismus, vystupuje proti mystice a proti nedoceňování síly lidského rozumu, vědění chápe jako prostředek předvídání atd., na druhé straně však omezuje poznání na oblast fenomenální, odmítá příčinnost, podstatu — tedy zůstává agnostikem. Comte je nepochybně pokračovatelem D. Huma a předchůdcem E. Macha; že však jej nelze s nimi ztotožnit, dokazuje Asmus na Comtově myšlence relativnosti poznání: není motivována pouze agnosticismem, nýbrž také přesvědčením, že poznání je vyvíjející se a prohlubující se proces. K tomuto stanovisku, které je „nejen vzdáleno plochému relativismu subjektivních idealistů, ale je i neobyčejně blízké dialektickému pojetí nutného momentu relativnosti ve vědeckém poznání“¹³⁾ vedlo Comta pojetí vědy jako společenského, historického jevu.

Speciálnější otázku — přece však obdobnou metodou — zpracovává článek B. M. Kedrova¹⁴⁾ který Comtovu koordinující klasifikaci věd označuje za východisko k vědecké subordinaci věd, tj. k Engelsově klasifikaci věd. Vedle toho si tu Kedrov klade obecnější otázku, čím byl dán velký Comtův vliv, zejména na přírodovědce. Kedrov soudí, že vědcům imponoval pokus shrnout do jednotné koncepce stále se rozvíjející přírodovědné poznání a zejména pak to, že Comte vystupoval proti spekulativní, idealistické přírodní filosofii. „Jestliže pozitivisté pozdější doby využili myšlenek pozitivní filosofie Comtovy k boji proti materialismu, většina přírodovědců v ní spatřovala zbraň proti idealismu a teologii ...“¹⁵⁾

Je zřejmé, že uvedené stati v mnoha směrech doplňují, obohacují a zpřesňují vědecký obraz raného pozitivismu a dokazují, že jejich metoda, „metoda vnitřní rozpornosti“, je plodnější a nesrovnatelně bližší marxistickému konkrétnímu historismu než „metoda zpětné projekce“. Přesto však ani výsledky těchto článků nemohou být považovány za poslední slovo v marxistickém hodnocení raného pozitivismu. Je to podmíněno jistě již tematickým zaměřením statí i příležitostí, pro niž byly napsány. Soustřeďují se pouze na filosofickou individualitu Comtovu a k problému hodnocení raného pozitivismu se vyslovují jen implicitně nebo

také jen mimochodem. Ono „obecně pozitivistické“, od něhož se odlišuje „individuálně comtovské“, je tu nepropracováno, načrtáváno jen zkusmo. A tak se nakonec ukazuje, že rozpory mezi Comtem a pozitivismem jsou v člancích pojaty — tu zřetelně, onde zastřeněji — jako rozpory mezi Comtem a *pozdějším* pozitivismem a že ono „obecně pozitivistické“ bylo do značné míry opět vyděleno „zpětnou projekcí“. Lze proto říci, že metoda „vnitřních rozporů“ při takové aplikaci reprodukuje některé nedostatky metody „zpětné projekce“, i když ovšem v značně vyšší rovině. Že je plodnost metody, na niž jsou budovány články o Comtovi, přece jen omezená, vyplývá pak i z toho, že obě stránky rozporů („obecně pozitivistické“ — „individuálně comtovské“) stojí tu jen vedle sebe, aniž je hlouběji vysvětlen jejich vzájemný vztah, což je ještě zdůrazněno tím, že ono „individuálně comtovské“ je vysloveně chápáno jako „nepozitivistické“. A protože články nechtějí překročit meze individuálního případu Comtova, nekladou si ani otázku, není-li právě typickým znakem raného, vznikajícího pozitivismu to, že není dost důsledně pozitivistický, že např. připouští i jistou možnost živelně materialistických tendencí atd.

II.

Proti všem předchozím příspěvkům k marxistickému pojetí raného pozitivismu mají nové kolektivní sovětské *Dějiny filosofie* již tu výhodu, že mohou přehlédnout veškerý raný pozitivismus a zařadit jej do celkového vývoje buržoazní filosofie XIX. století. Na příslušných místech II. a III. dílu¹⁶⁾ analyzují a hodnotí názory A. Comta, J. S. Milla, H. Spencera, ale i mnoha méně významných představitelů „starého“ pozitivismu, a to nejen v „klasicky pozitivistických“ zemích, nýbrž i v jednotlivých národních filosofiiích. Protože je výklad v *Dějínách filosofie*, jež chtějí být celkovým, aspoň relativně úplným obrazem filosofického vývoje všech zemí a světadílů, podáván uvnitř periodizačních celků — „epoch“ — v podstatě podle zemí, je tu i pozitivismus rozčleněn na jednotlivé „národní pozitivismy“. I když je to zřejmě výsledek úsilí autorů o konkrétní historický přístup k látce, řekněme hned, že to v této podobě neznamena vždy přednost. Oč zřetelněji mohou být vyznačeny některé společenské souvislosti a podmínky určitého „národního pozitivismu“, o to méně zřetelné jsou obecné znaky raného pozitivismu jako takového a základní obrysy jeho koncepce. Tato nevýhoda se pak stupňuje i tím, že raný pozitivismus, filosofie *druhé třetiny* XIX. století, musí být v *Dějínách filosofie* leckdy neorganicky rozpolcena, protože za předěl mezi II. a III. svazkem byl v podstatě zvolen rok 1848.¹⁷⁾ Nicméně si autoři vytvořili jistou více méně ucelenou koncepci raného pozitivismu a podávají ji hlavně při výkladu francouzského pozitivismu první poloviny XIX. století, pozitivismu Comtova.¹⁸⁾

Pozitivismus je v *Dějínách filosofie*¹⁹⁾ pojat jako jedna z filosofii období „upevnění a rychlého vývoje kapitalismu“, kdy zesílil proces rozkladu buržoazní filosofie a kdy se v souvislosti s vnitřní diferenciací buržoazie jako třídy diferencuje i buržoazní filosofie. Jde o filosofii považující a tedy vysloveně buržoazně apologetickou, což vyplývá již z toho, že „řada pozitivistických filosofů odůvodňovala a ospravedlňovala kapitalistický řád“. Pozitivismus podle *Dějin filosofie* pokračuje v idealistických a agnosticistických tendencích filosofie XVII. a XVIII. století a znamená zprvu reakci na materialismus a ateismus buržoazní filosofie XVIII. století, později je používán k boji proti marxistické filosofii. Pozitivismus tak mohl přitahovat konzervativní, hlavně však liberální ideology buržoazie, a to proto, že „byl zamaskovanou formou idealismu“, „neodhaloval tak zjevně svoji souvislost s náboženstvím“, zejména však proto, že dovedl jinak než idealistické spekulativní systémy formulovat svůj poměr k vědě. Proklamoval odklon od metafysické spekulace, odmítal koncepci filosofie jako „vědy věd“, hledal oporu ve vědě, zvláště přírodní, a vystupoval jako „filosofie vědy“. Přitom ovšem tu byla nastoupena tendence k likvidaci filosofie: buď se filosofii odnímá předmět a nahrazoval prostou sumaci

obecných závěrů speciálních věd anebo se redukoval na zkoumání jednotlivých stránek procesu poznání. Tyto koncepce byly motivovány pozitivistickým agnosticismem, jimž byl zdůvodňován i neutrální postoj k základní filosofické otázce, respektive nemožnost jejího řešení. Agnosticismus tu pak plnil řadu funkcí: určil metodu, omezující vědecké poznání na popis a pořádkání počitků a subjektivních prožitků, bránil tomu, aby byly z vědeckých poznatků vyvozovány materialistické závěry, a úmyslně nebo bezděky ponechával místo pro náboženství.

Celková koncepce pozitivismu je pak v Dějinách filosofie ještě doplněna a konkretizována ve výkladech o pozitivismu anglickém,²⁰⁾ jenž se tu chápe jako jisté pokračování pozitivismu francouzského, přizpůsobené ovšem anglickým podmínkám a plně se rozvinuvší až ve druhé polovině století. Specifičností anglického pozitivismu spatřují Dějiny filosofie zejména ve zvýšené míře „prakticistní úcty k faktům a úzce utilitárního pojetí vědění“, což souviselo s tradicemi anglického myšlení, zvláště idealistického a agnosticistického empirismu. Anglický pozitivistický agnosticismus je pak uváděn v souvislost s ideologií liberalismu. Hlavní pozornost je ovšem věnována evolucionistické modifikaci pozitivismu u H. Spencera, která je vecku hodnocena jako pozitivismus francouzský. Konstatuje se tu však, že Spencerovo učení obsahovalo řadu kladných momentů (např. pokus pojmut vývoj jako univerzální zákon vesmíru)²¹⁾ a že pak také jeho význam a vliv byl vnitřně protikladný; v západní Evropě se stalo přímo „symbolem protirevolučních, antidialektických a antimaterialistických teorií“,²²⁾ avšak v některých zemích, které na konci XIX. století teprve nastoupily kapitalistický vývoj, mělo do jisté míry i vliv pozitivní.²³⁾ Platnost této myšlenky je pak na různých místech Dějin rozšířena na celý raný pozitivismus: pozitivismus — hlavně pro svoji spojitost s přírodními vědami — přitahoval ve druhé třetině XIX. století i některé relativně pokrokové představitele inteligence v Číně, v Latinské Americe a částečně i v Rusku, Polsku a v jiných zemích.²⁴⁾

Koncepce pozitivismu XIX. století v sovětských Dějinách filosofie je bezesporu úplnější a propracovanější než byla pojetí, jež jsme konstatovali v pokusech předchozích. Je to patrné již po stránce metodologické. Sovětské Dějiny se dovedly vyhnout „metodě zpětné projekce“ při nejmenším potud, že vývoj pozitivismu je pro ně nepopíratelnou samozřejmostí a že se snaží konkrétně a historicky vystihnout specifičnost raného pozitivismu v jednotlivých zemích. Jsou tu překonány i některé nedostatky „metody vnitřní rozpornosti“, zejména izolovanost rozporných „pozitivních momentů“ a „negativního celku“. Děje se tak ovšem poněkud vnějším způsobem, když se „pozitivní momenty“ buď opomíjejí nebo se prostě bez vysvětlení začleňují do „negativního celku“ příslušného pozitivistického systému. Přece se však ani Dějiny filosofie nemohou zcela vyhnout metodickému použití jistého druhu „rozpornosti“; promítají ji ovšem spíše do *soudů* o pozitivismu, které určují jeho specifickou funkci v příslušném ekonomicky třídním kontextu: proto mohou i různé „národní pozitivismy“ hodnotit značně rozdílně, proto si mohou tyto soudy vzájemně odporovat. Tím ovšem Dějiny filosofie vytýčily s celou naléhavostí ani ne tak problém celkového hodnocení pozitivismu XIX. století, jako spíše problém, v jakém vztahu je celkové hodnocení tohoto důležitého typu buržoazní filosofické apologetiky k hodnocení jednotlivých „národních pozitivismů“. Byl-li tu tento problém položen, neznamená to ještě, že byl již definitivně vyřešen. Leccos, co tu neuspokojuje, padá ovšem na vrub jistě nejednotnosti zpracování a snad i rozkolísanosti některých kritérií při posuzování jednotlivých národních filosofii.²⁵⁾ Hlavní důvody, proč dosavadní řešení nelze považovat za úplné, však leží jinde: v samotné koncepci. Má-li být stanovisko, podle něhož pozitivistická doktrína, v podstatě reakční, může mít v jistém společenském kontextu jistou (byť jen podmíněnou) funkci pokrokovou, vskutku v plném souladu s marxistickým konkrétním historismem, na nějž se odvolává, musí být hlouběji propracováno. Ty momenty, které tuto relativně pokrokovou funkci umožňují, musejí být konkrétně vyznačeny a specifikovány v samotném obsahu pozitivistického učení, a to nejen v jednotlivých „národních pozitivismech“, ale i v obecné koncepci raného pozitivismu celého.

A tak se ukazuje, že obecné pojetí pozitivismu XIX. století v sovětských Dějinách filosofie, byť je dosud nejucelenější a nejpropracovanější, musí být po některých stránkách přezkoumáno a zpřesněno. Nepůjde nám tu ovšem o všechny stránky uvedené koncepce, tím méně o vytvoření nějakého úplnějšího a do detailu propracovaného pojetí. Dotkneme se tu letmo v podstatě jen tří otázek: místa raného pozitivismu v dějinně filosofických souvislostech, jeho základních filosofických východisek a konečně jeho třídního smyslu a společenského poslání.²⁶⁾

III.

(1) Většího propracování v uvedené koncepci vyžaduje především způsob, jakým je raný pozitivismus zařazován do buržoazní filosofické tradice. Souvislosti jsou tu nepochybně mnohostrannější, než jak je postihují Dějiny filosofie. Nestačí totiž konstatovat, že do pozitivismu ústí idealistické a agnostické tendence filosofie XVII. a XVIII. století. Je třeba vzít v úvahu ještě například to, že pozitivistický názor je nemyslitelný bez některých stránek metodologie přírodních věd, které od XVII. století vytvářely mechanistický obraz světa. Pouze proto, že pozitivismus využil této tradice a vystihl některé empirické, „antimetafysické“ momenty přírodovědecké práce, mohl navázat kontakt s přírodními vědami a mohl se o ně „opřít“. K poněkud zjednodušujícím závěrům by mohlo rovněž vést strohé tvrzení Dějin, že pozitivismus je reakcí na osvícenský materialismus a ateismus. Jde sice o jistou reakci; pozitivismus však s tím, nač reaguje, zároveň do jisté míry souvisí. Opírá se (přes veškerou slovní kritiku, např. Comtova) o některé myšlenkové motivy osvícenské, i když ovšem tu nejde o nejradikálnější motivy nejvyhraněnějšího osvícenského křídla. Pozitivismus čerpá z osvícenství nejvíce tam, kde bylo materialismu nejvzdálenější: ve společenské doktríně. Přejímá však odtud nejen idealistické pojetí společnosti, ale například i názor, že lidské dějiny představují jednotný, zákonitě a vzestupně se vyvíjející proces, že lidské poznání se neustále prohlubuje a rozšiřuje atd. V tomto smyslu lze chápat raný pozitivismus jako jisté prodloužené pokračování osvícenství, ale pokračování porevoluční, proto zbavené revolučně kritického obsahu, a to tím spíše, že tu šlo o souvislost nepřímou a zprostředkovanou (například u Comta skrze Saint-Simonův utopický socialismus, u anglických pozitivistů skrze utilitarismus atd.). Avšak i toto nepřímé spojení určilo některé „osvícenské“ rysy rané pozitivistického filosofování: široké společenské zájmy, encyklopedičnost, racionalismus, zřetel k praxi atd.

Ještě závažnější — s předchozí otázkou ostatně úzce souvisící — je pak problém místa raného pozitivismu ve filosofii XIX. století, problém vztahu pozitivismu k ostatním soudobým formám buržoazní filosofie i k vědecké filosofii marxistické. Pokud jde o poměr pozitivismu k marxismu, vyplývá samozřejmě již z třídní povahy obou, že mezi nimi nelze než konstatovat zásadní protikladnost. Nicméně povaha této protikladnosti zasluhuje, aby byla blíže specifikována.

Někdy bývá otázka poměru raného pozitivismu k marxismu kladena takto: jde o filosofii předmarxistickou nebo pomarxistickou? Na zodpovězení této otázky pak závisí nejen místo, které ve výkladu dějin filosofie ranému pozitivismu připadne, nýbrž i celkové pojetí a hodnocení, protože kategorií „předmarxistický“ a „pomarxistický“ se užívá zároveň jako hodnotícího kritéria. Setkáváme-li se v buržoazní filosofii s jednostrannou a nesprávnou domněnkou, že pozitivismus je jakýmsi „otcem marxismu“ a že je tedy směrem vysloveně předmarxistickým,²⁷⁾ bylo by stejně jednostranné a nesprávné souhlasit s názorem, jenž se v náznaku objevoval v některých soudech marxistických, a který chtěl pozitivismus klasifikovat jako filosofii vysloveně pomarxistickou, uvědoměle vytvořenou k boji proti marxismu. Pravda ovšem neleží uprostřed těchto jednostranných soudů, nýbrž musí být zjištěna historicky. A tu je hned na první pohled patrné, že raný pozitivismus je jak filosofii „předmarxistickou“ (francouzský

pozitivismus u Comta ve 30. letech), tak „pomarxistickou“ (anglický a pozdější francouzský raný pozitivismus). Přitom neexistují nějaké zásadní rozdíly v obsahu „předmarxistického“ a „pomarxistického“ raného pozitivismu, byť podružných rozdílů lze nalézt celou řadu, a ani se oba zásadně neodlišují v poměru k marxismu. Pro hodnocení raného pozitivismu se tedy kategorie „předmarxistický“ a „pomarxistický“ ukázaly málo plodné a zejména málo užitečné k tomu, aby přesněji určily povahu poměru pozitivismu k marxismu.²⁸⁾

Bližší specifikace tohoto vztahu je však naprosto nevyhnutelná, a to především proto, aby mohla být postížena svéráznost raného pozitivismu vůči ostatním útvarům buržoazního myšlení, stojícím právě tak v zásadním rozporu k filosofii marxismu. Sovětské Dějiny filosofie se na tento problém nezaměřují. I když se dokázaly vyhnout tomu, aby považovaly veškerou buržoazní filosofii za jednotnou a nediferencovanou reakční myšlenkovou změť (tedy vystříhaly se tendence, která se někdy projevovala při marxistické kritice buržoazní filosofie), vcelku spíše vyzvedají momenty, které jsou vši buržoazní filosofii společné. A přece nelze popřít, že četné směry (různé proudy vysloveně iracionalistické, prosycené mystikou, nezastřené fideistické atd.) mnohem výrazněji než pozitivismus demonstrují svoji neslučitelnost s marxismem; u těchto směrů přitom nelze konstatovat ani ty jednotlivé, v zásadě ovšem podružné styčné body, které při vši principiální protikladnosti vykazují vztah mezi marxismem a pozitivismem (např. jistý racionalismus raného pozitivismu, zaměření na vědu, pokusy o vytvoření světového názoru na základě speciálních věd atd.). Je ovšem samozřejmé, že místo raného pozitivismu ve filosofii XIX. století nemůže být v tomto smyslu určeno jinak, než zpřesněním jeho základních filosofických principů a východisek. A to nás vede k tomu, abychom obecnou koncepci pozitivismu z Dějin filosofie přezkoumali v jejich klíčových bodech.

(2) Filosofická východiska raného pozitivismu jsou v Dějinách filosofie nastiňena mnohdy příliš povšechně, a to i tam, kde jde o zhodnocení pozitivistického postoje k nejprincipiálnějším filosofickým problémům. Píše-li se tu například o pozitivismu jako o „zamaskované formě idealismu“, rozhodně tato jednostranná formule nevystihuje složitost věci. Raný pozitivismus se vědomě a programově vyhýbá řešení základní filosofické otázky; jistě to neznamená, že by se jistým odpovědím na ni mohl skutečně vyhnout, avšak tato jeho domnělá filosofická neutralita i způsob, jakým ji zdůvodňuje, tvoří nejcharakterističtější rys raného pozitivismu. Nestačí však konstatovat, že tímto „zdůvodněním“ je agnosticismus, nýbrž je třeba tento raně pozitivistický agnosticismus konkrétně analyzovat a hodnotit. Bylo správně napsáno, že názor o nepoznatelnosti světa sice není nezávislý na jistém řešení ontologické stránky základní filosofické otázky, že však „je nepřijatelné bezprostředně ztotožňovat agnosticismus a idealismus“.²⁹⁾ Raně pozitivistický agnosticismus také rozhodně nelze jednoznačně prohlásit za idealistický, již proto nikoli, že je svědectvím teoretické nepropracovanosti základních východisek: vyjadřuje tendence, směřování k jistým řešením, nikoli však ještě tato řešení sama. A to také umožňuje, aby tu vedle sebe stály náznaky dvojího, protikladného řešení klíčové filosofické problematiky, moment materialistický a idealistický, a to v podobě, která svým základním obrysem připomíná rozkolísanost kantovství.³⁰⁾ Raně pozitivistický agnosticismus totiž nejen omezuje poznatelnost světa na svět fenomenální, ale uznává zároveň objektivní základ tohoto světa, „transcendentní“ svět objektů; v tom se podstatně odlišuje od pozdějšího, například machistického pozitivismu. A tento v podstatě materialistický motiv také způsobil, že raný pozitivismus — v tomto smyslu „stydlivý materialismus“ — měl alespoň relativní oprávnění vystupovat proti spekulaci, proti různým

formám idealistické a náboženské „metafysiky“ (nebo alespoň proti jejich zásadám do vědeckého poznání). A dodáme-li k tomu, že raně pozitivistický agnosticismus rozhodně neměl ráz poznávacího pesimismu nebo skepticizmu, pochopíme hned, kde asi tkvěly ony jednotlivé progresivní momenty, podmiňující jeho alespoň relativně progresivní funkce. Mohl-li raný pozitivismus takto působit aspoň v některých národních filosofiích, nebylo to dáno jen vnější skutečností společenskou, ale i jistými momenty v samotné doktríně, které měly přinejmenším potenciální ráz a mohly se výrazněji aktualizovat v příhodných podmínkách.

Je však třeba podtrhnout, že tyto jednotlivé a do jisté míry jen potenciální progresivní prvky jsou v raném pozitivismu nerozvinuté a nedomyšleny. Materialistický motiv — základ těchto prvků — tu nemohl být plně rozehrán, protože jen probleskuje skrze agnosticismus, který vyplývá z celkového stanoviska v podstatě nematerialistického. Pozitivistický odpor k „materialistické metafysice“ i materialistické tradici nebyl náhodný. Raně pozitivistický agnosticismus je budován na idealistických předpokladech; opírá se o subjektivně idealistický výklad procesu poznání.³¹⁾ Tento výklad nemůže sice v raném pozitivismu přerůst v úplnou filosofickou koncepci subjektivně idealistickou; brání tomu předpoklad objektivního, „absolutního“ nositele fenomenálního. Ale protože už i „starý“ pozitivismus směřuje k tomu, aby filosofickou problematiku zúžil na gnoseologii nebo alespoň rozhodující váhu přikládá problému poznání, je pochopitelné, že v celkové výstavbě pozitivistického učení zřetelně převažuje subjektivistické a idealistické ovzduší. (Sociologické koncepce raně pozitivistické spočívají na ještě vyhraněnějších východiscích idealistických, jde ovšem o idealismus objektivní.)

Raný pozitivismus tedy v celku vyznívá idealisticky a subjektivisticky; nelze však zapomenout, že i tato silně převažující stránka tu není plně rozvinuta a domyšlena. „Domyslela“ ji v podstatě teprve pozdější vývojová vrstva pozitivismu, která odstraňuje objektivní zdůvodnění fenomenálního a „realistický pozitivismus“³²⁾ mění ve vysloveně idealistický.

Není však nezajímavé sledovat, jak byl tento vývoj již v jistém smyslu připravován postupnými názorovými transformacemi „starého“ pozitivismu.³³⁾ Zatímco Comte objektivní základ jeví prostě a samozřejmě předpokládá, vůbec nepochybuje o objektivní realitě, byl otázku blíže nerozebírá,³⁴⁾ Spencer sice rovněž nepopírá existenci nositele relativního a fenomenálního, pojímá jej však v tajemné, silně mysticizované podobě „Nepoznatelná“, „Absolutna“, čímž je ovšem silně oslabována možnost materialistického výkladu tohoto myšlenkového prvku.

Dodejme k tomu, že obdobný posun lze konstatovat v raně pozitivistickém, rovněž na agnosticismu založeném kompromisu s náboženstvím; přinejmenším v míře zřetelnosti, s níž je vyslovován. Comte jej ještě neformuluje otevřeně. Ve své filosofii dějin naopak náboženství prohlašuje za překonané a protivědecké stadium lidského ducha, takže onen kompromis je tu spíše nutným důsledkem obecně gnoseologických, agnostických východisek, než plodem uvědomělého zdůvodnění. (Ještě mnohem dál než ke kompromisu s náboženstvím dospívá ovšem Comte ve druhé fázi svého myšlenkového vývoje, kdy se proměňuje přímo v náboženského proroka.) Zcela výrazně je pak tento kompromis vyslovován v anglickém raném pozitivismu. Tak již J. S. Mill například polemicky proti Comtovi nechce zavrhnout náboženské představy ani poté, když už věda dosáhla pozitivního stadia, protože prý existují otázky, na něž není vědecké odpovědi. „Klasickou“ podobu pak dostává kompromis pozitivismu s náboženstvím u Spencera, kde je umístěn do samého středu systému a kde je také vyhlášen zcela otevřeně. Potřeba náboženství je tu vyvozena přímo z agnosticismu a nepoznatelné „Absolutno“ se pak stává asylem náboženství, z něhož sice nemá zasahovat do vědy, v němž však má být zároveň před útoky vědy uchráněno. Tak se z pozitivistického kompromisu s náboženstvím stává de facto ochrana náboženství.

Letmý přehled základních filosofických principů a východisek raného pozitivismu nám tedy ukazuje, že nejcharakterističtějším rysem tohoto směru je agnosticismus. A tento svérázný agnosticismus pak určuje také specifické místo raného

pozitivismu ve filosofii XIX. století. Včleňuje jej organicky do celku filosofické apologetiky vítězného kapitalismu, jež má idealistický (a dodejme: antidialektický) ráz, umožňuje však také, aby raný pozitivismus jako jediný směr tohoto celku podržel ještě jistou slabou tendenci materialistickou a aby působil dojmem, že má z veškeré buržoazní filosofie XIX. století k marxismu nejbliže.

(3) Upřesnění základních filosofických východisek a teoretické specifičnosti raného pozitivismu však ještě nepostačuje k tomu, aby byla plně postížena jeho specifičnost historicko-společenská, a zejména není spolehlivým základem pro celkový soud o něm. A tak se dostáváme k poslední otázce, která podle našeho názoru nebyla v Dějinách filosofie dořešena: k otázce třídního smyslu a společenských funkcí raného pozitivismu. Jak jsme viděli, Dějiny filosofie zaznamenávají pouze, že raný pozitivismus měl velký úspěch v buržoazních kruzích, že přitahoval konzervativní, zvláště však liberálně buržoazní ideology, že ve své anglické podobě souvisel s politickým liberalismem, že řada jeho soupenců vychvalovala kapitalistický řád a že ho bylo využíváno proti ideologii proletariátu. Ale pouhým konstatováním buržoazního rázu se problém třídního smyslu raného pozitivismu ještě neřeší. Nepostulujeme tu ovšem, aby byla přesně, avšak mechanicky, určena jistá společenská třída nebo její složka, v jejímž jménu raný pozitivismus promlouvá. Spíše jde o to, aby jeho konkrétní třídní smysl a funkce ve společenských zápasech byly vyvozeny z celku jeho systému, z celkového rázu, ze základních motivů a cílů pozitivistického filosofování.

Nepochybně takovými základními cíli raného pozitivismu bylo jednak stát se „filosofií vědy“, jednak vybudovat vědu o společnosti. Pokusme se nyní letmo naznačit, jak se v realizaci těchto základních cílů projevovala třídní povaha raného pozitivismu.

Raný pozitivismus se nejen chtěl stát „filosofií vědy“, nýbrž skutečně se jí stal. Ovšem filosofii vědy pojaté v jistém, zcela konkrétním — v podstatě „liberálně“ buržoazním — třídním smyslu. Jestliže se raný pozitivismus snaží shrnout, vnitřně zorganizovat a „ujednotit“ veškeré „pozitivní“ vědění, činí tak proto, aby jednak zdůvodnil význam a užitečnost vědy v počáteční, ještě vzestupné fázi vývoje kapitalismu v nejvyvinutějších a pro toto stadium nejničivějších evropských zemích, jednak aby vědě vyznačil zcela určitý ideologický rámec a poslání. Jde mu o to, aby věda mohla plnit praktické úkoly a aby nebyla spoutávána spekulací a vystavována přímému vlivu náboženství. S ještě větším důrazem jsou tu však zároveň položeny hranice, které věda nesmí překračovat. Tomu má sloužit celá raně pozitivistická metodologie; vědecké poznání se tu subjektivizuje a relativizuje (viz například pojetí „faktu“, „zákona“ atd.), agnosticismus a pouhá deskripce brání jít za dílčí fakta k filosofickým, materialistickým důsledkům. Tato stránka koncepce vědy pak v procesu vývoje raného pozitivismu stále výrazněji převažuje.

Obdobný ráz a výsledky měla i realizace druhého hlavního cíle. Vědu o společnosti ovšem raný pozitivismus vytvořit nemohl; jeho koncepce společnosti má však velmi příznačný ideologický smysl a lze na ní názorně prokázat třídní povahu celé doktríny. Raně pozitivistické učení o společnosti charakterizují dvě prostupující se tendence: první — „sociologická“ — směřuje k „objektivnímu“ popisu a k zaznamenání existujících společenských vztahů, k jejich zdůvodnění a tím i ke stabilizaci, druhá rýsuje optimistickou filosofii dějin, naplněnou vírou v pokrok a prodchnutou jistým, ovšem omezeně buržoazním demokratiem. Obě tendence — nepochybný výraz vzestupné fáze buržoazního vědomí i snahy „utvrdit“ zvítězivší buržoazní vztahy — zahrnují v sobě ono pro pozitivismus typické a již v koncepci vědy konstatované vymezení hranic, které nesmějí být

překročeny. „Sociologická“ tendence obsahuje tento rys již ve své obecně pozitivistické metodologii. Druhá tendence ji obnažuje při konkretizaci chápání „pokroku“. Tak např. u Comta je „pokrok“ vázán „řádem“ a společenská reorganizace není myšlena jinak než jako stabilizace vztahů mezi lidmi. U Spencera je „pokrok“, „evoluce“ vysloveně pojata jako plynulý vývoj, který vylučuje radikální zvraty, nemluvě ani o tom, že biologizace společenských jevů v tzv. organistické teorii tu zdůvodňuje soulad zájmů v kapitalistickém řádu atd. I zde — nebo přesněji: právě zde — tedy lze konstatovat, že raný pozitivismus realizuje své základní cíle v souladu se zájmy a perspektivami hlavní společenské síly své doby, hybné, „liberální“, tj. podnikatelské buržoazie. V podstatě v jejím jménu rozvíjí filosofickou apologetiku kapitalismu, kterou pak zaměřuje dvojím směrem: utvrzuje status quo jednak v „negativním“ smyslu, tj. proti feudálním reziduí, jednak — a to převažuje — „pozitivně“, jako „pozitivní“ apologii kapitalismu. Poznamenejme však, že tento „pozitivní“ postoj zároveň znamená „negativní“, tj. kritický a odmítavý vztah ke všem koncepcím, které status quo chtějí ne-
govat.³⁵⁾

Ještěže jsme dospěli k tomu, že o raném pozitivismu lze mluvit jako o doktríně svou podstatou v celku liberálně buržoazní, neznamená to, že by tím měla být již zodpověděna otázka jeho společenských funkcí a jeho — lze-li to tak říci — „konzumentů“. Raný pozitivismus neslouží ovšem uvedené třídě k sebereflexi. Kdo je tedy, sociologicky vzato, objektem, na něž má raný pozitivismus působit? Je-li „konzumentem“ teoretické buržoazní filosofie nebo filosoficky zdůvodněných světových názorů v kapitalistické společnosti převážně vždy buržoazii sloužící inteligence, jejímž prostřednictvím mají ony koncepce prosakovat dále, v případě raného pozitivismu to platí povytce. Obrací se jako „filosofie vědy“ nebo jako „vědecký názor o světě“ především k inteligenci, a to nejen k té její části, která se přímo zabývá vědou, nýbrž k širokým kruhům oné inteligence, která má vůbec co činit s věděním, vzdělaností, výchovou a osvětou. V ní a potom i skrze ní vytváří jistý „pokrokařsky“ a „vědecky“ naladěný stav mysli, který pak proniká do nejrůznějších kulturních a životních oblastí a vyvolává dojem, že jde o široké „pozitivistické hnutí“ nebo dokonce o epochu, obdobnou např. „osvícenství“, „romantice“ atd.

Pozdější vývoj pozitivismu v údobí imperialistického kapitalismu pak vede k zužování této „konzumentské“ základny. Pozitivismus tu likviduje poslední stopy osvícenských reziduí, rezignuje na širší a pozitivně formulované společenské zájmy, zanechává citlivosti vytvářet shrnující celkové koncepce a systémy à la Comte nebo Spencer, zejména však opouští pokusy o vytvoření jednotného světového názoru, dále zužuje a likviduje předmět filosofie, kterou proměňuje v pouhou gnoseologii a metodologii, spatřuje své cíle v úzkém odbornictví atd. V této podobě se ovšem „nový“ pozitivismus nemůže již obracet k tak početným kruhům inteligence, jako „starý“. Např. empiriokriticismus, druhá hlavní vývojová fáze pozitivismu, může už být jen filosofií a metodologií vědeckých specialistů, zvláště přírodovědců.

***

Máme-li nyní uzavřít tento pokus o zpřesnění marxistického pohledu na raný pozitivismus, podnikaný z trojho aspektu (historicko-filosofického, filosoficky gnoseologického a sociálně třídního) musíme alespoň nadhodit ještě jeden důležitý problém: problém celkového hodnocení raného pozitivismu. Všechny tři aspekty nám ukázaly, že raný pozitivismus obsahuje ještě jisté progresivní momenty, ať už jsou dány jistou souvislostí s osvícenstvím, jistými antiidealistickými, ba materialistickými motivy nebo jistými dílčími anti-feudálními cíli, že se však

nemohly rozvinout a zanikají v celkovém rázu systému. Progresivní (v podstatě antifeudální) funkce je tedy jen součástí všeobecně se uplatňující a převažující buržoazně apologetické funkce raného pozitivismu. Platí-li však tento poměr mezi oběma funkcemi obecně, neznamená to, že by nemohl být v jistých sociálně ekonomických kontextech, v konkrétních podmínkách některých zemí porušen a modifikován a žc by se nemohla výrazněji projevit ona funkce progresivní. Na to již ostatně upozornily i Dějiny filosofie, které podnětně položily problém hodnocení jednotlivých „národních pozitivismů“. Tento problém ovšem musejí řešit dějiny příslušných národních filosofii, mohou jej však vyřešit jen tehdy, budou-li mít spolehlivé východisko v obecné koncepci pozitivismu XIX. století.

Připomeňme nakonec znovu, že právě to je cílem těchto poznámek: hledají obecné pojetí raného pozitivismu, aby na něm mohl být změřen pozitivismus český, který ve své základní podobě — především ve filosofii Františka Krejčího — byl v podstatě analogický „starému“ pozitivismu západoevropskému. Zhodnocení českého pozitivismu — tento vlastní cíl, který stál v pozadí celé argumentace — však již přesahuje rámec tohoto příspěvku.

POZNÁMKY

- ¹⁾ Viz např. Maurice Cornforth, *Spor vědy s idealismem*, Praha 1949 a *Na obranu filosofie proti pozitivismu a pragmatismu*, Praha 1953; Ján Bodnár, *O súčasnej filozofii v USA*, Bratislava 1956; I. S. Nar skij, *Filosofskaja suščnosť neopozitivizma*, D. P. Gor skij, *Izvrščenie neopozitivizmom voprosov logiki* a T. N. Gornščejn, *Sovremennij pozitivizm i filosofskije voprosy fiziki* (ve sb. *Sovremennij subjektivnij idealizm*, Moskva 1957); D. P. Gor skij — A. I. Burchard, *Rešenije neopozitivizmom osnovnovo voprosa filosofii*, *Voprosy filosofii* 1956, čís. 3; V. V. M švenieradze, *Filosofija neopozitivizma*, VF 1957, č. 2; I. S. Nar skij, *Kritika učenija neopozitivizma o kriterii istiny*, VF 1959, č. 9; atd.
- ²⁾ V tomto příspěvku vycházíme pouze z těchto prací sovětských a ponecháváme stranou např. studii Ivana Dubského, *Hlavní tendence buržoazního myšlení v období rozmachu průmyslové revoluce* (*Filosofický časopis* 1958, č. 2, 212—251), která rovněž přináší hodnocení raného pozitivismu.
- ³⁾ VF 1955, čís. 6, 57—69.
- ⁴⁾ V. I. Lenin, *Spisy* 14, Praha 1957, 215.
- ⁵⁾ Gulyga, 57.
- ⁶⁾ Tamtéž.
- ⁷⁾ Tamtéž.
- ⁸⁾ Tamtéž, 69.
- ⁹⁾ Tento závěr byl v jistém smyslu korigován A. A. Makarovským a I. S. Nar ským, autoři hesla *Pozitivismus* ve *Velké sovětské encyklopedii* (sv. 33, Moskva 1955, 473—474), kteří při vši stručnosti a heslovitosti dovedli např. odstínit raný pozitivismus od jeho pozdějších vývojových forem. Tak proti agnosticizmu raného pozitivismu (zvláště u Comta) kladou subjektivní idealismus machistů atd.
- ¹⁰⁾ A. Comte a jeho místo v dějinách světové kultury, *Vestnik istorii mirovoj kultury* 1957, čís. 6, 3.
- ¹¹⁾ *Filosofické myšlenky A. Comta*, VF 1956, čís. 6, 72—79.
- ¹²⁾ *Auguste Comte*, *Vestnik Akademii nauk* 1957, čís. 9, 61—70
- ¹³⁾ Tamtéž, 65.
- ¹⁴⁾ B. M. Kedrov, *A. Comte o klasifikaci přírodních věd*, VIMK 1957, č. 6, 15—36.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, 32.
- ¹⁶⁾ *Istorija filosofii II*, Moskva 1957 a *Istorija filosofii III*, Moskva 1959.
- ¹⁷⁾ Tak např. Millovy názory z první poloviny století jsou vyloženy ve II. svazku, pozdější ve svazku III. — O některých zásadních důvodech, proč „rozhodně celý předěl mezi II. a III. dílem zaslouží důkladnějšího prodiskutování“, viz J. Popelová v recenzi *Nové sovětské dějiny světové filosofie*, FC 1959, č. 3, 427.

- 18) Dějiny filosofie II hodnotí A. Comta značně kritičtěji a negativněji než uvedené jubilejní články, které se snažily nalézt v jeho filosofii aspoň jednotlivé pozitivní momenty. Srov. např. negativní hodnocení „zákona tří stadií“ a klasifikace věd (jež má podle Dějin „subjektivistický ráz“). Dějiny filosofie také nezaznamenávají materialistické tendence v Comtově filosofii, jeho odmítání metafysiky vykládají tak, jakoby bylo namířeno pouze proti materialismu atd.
- 19) Viz *Istorija filosofii II*, 151—155, a hlavně 194—201.
- 20) Viz *Istorija filosofii II*, 208—210 a *Istorija filosofii III*, 424—440, 468—469.
- 21) Je rozhodně problematické, že hodnocení filosofie Spencerovery vyznívá kladněji než např. hodnocení A. Comta. Je přece zřejmé, že buržoazní apologetismus je u Spencera rozhodně zřetelnější a silnější, což je dáno i historicky.
- 22) Spencerova filosofie „poskytovala možnost prohlašovat, že bylo dosaženo smíru vědy a náboženství v podobě, která vyhovovala »umírněným« fideistům. Solidní encyklopedičnost a četné odkazy na historická, etnografická aj. fakta propůjčovaly spencerovství aureolu vědecké filosofie. Protože pak uznávalo pokrok, mohlo se šalebně tvářit jako systém, který vystupuje proti obskurantismu. Ve skutečnosti však byla tato filosofie záštitou politického konzervatismu, zahaleného liberální frazeologií.“ (*Istorija filosofii III*, 437—438).
- 23) Týká se např. Japonska a Číny, Ruska a Polska, kde „někteří pokrokoví vědci považovali spencerovství za prostředek boje za vědu proti . . . náboženskému mysticismu, za sociální rozvoj proti nehybnosti a stagnaci. Sama myšlenka evoluce měla jistý pozitivní význam, do jisté míry cenné bylo i to, že Spencer do filosofie uvedl velký okruh faktů z různých vědních oborů a vystupoval jako jejich propagátor; jeho filosofie však v celku bránila přijetí a rozšiřování myšlenek materialistické filosofie.“ (*Istorija filosofii III*, 438).
- 24) *Istorija filosofii II*, 200. — Např. pozitivismus v Latinské Americe měl jistý pokrokový význam v kritice katolické církve, teologie a scholastiky, napomáhal popularizaci přírodovědeckých poznatků atd., i když zároveň vyjadřoval negaci osvicenských a materialistických tradic. (*Istorija filosofii II*, 568.)
- 25) Na tuto okolnost upozornila již J. Popelová v cit. recenzi, 428.
- 26) Protože nám v dalších výkladech půjde vskutku jen o celkový obrys koncepce, upustíme od obvyklého systému odkazů na prameny. Připomínáme jen, že hlavním pramenným podkladem byly tyto texty: Auguste Comte, *Cours de philosophie positive*, 5e éd., Paris 1892—1899, zvl. sv. I, předn. 1 a 2, 1—95, a sv. VI, předn. 58—60, 587—847; J. S. Mill, *Auguste Comte und der Positivismus*, Leipzig 1874; Herbert Spencer, *Grundlagen der Philosophie*, Stuttgart 1875 atd.
- 27) U nás takový názor formuloval např. T. G. Masaryk v *Otázce sociální*, a to v 2. kapitole I. svazku i jinde.
- 28) Nesnáze, které tu s těmito pojmy vznikají, vyplývají jak se zdá i z toho, že se mimoděk ztotožňuje označení „pomarxistický“ s označením „porevoluční“ (tj. utvořivší se a působící po vítězné buržoazní revoluci); v případě raného pozitivismu je toto ztotožňování nesprávné.
- 29) T. I. Ojerman, *O materialistické řešení druhé stránky základní filosofické otázky*, *Vestník Moskovského universitety* 1959, čís. 3.
- 30) Viz Leninova analýza kantovství v *Materialismu a empiriokriticismu*, zvl. v kap. IV. č. 1, i na jiných místech.
- 31) „Agnosticisme je vždy a všude charakterizován subjektivně idealistickým pojetím procesu poznání.“ (Ojerman, cit. čl.)
- 32) Termín R. Eislera; viz *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, sv. II., Berlín 1929, 474.
- 33) Zde sledujeme pouze linii, vedoucí od Comta ke Spencerovi; stanovisko J. S. Milla tomuto schématu zcela neodpovídá a vyžadovalo by samostatného výkladu. Pokud jde o Comta, je zřejmé, že tu všude vycházíme z názorů jeho prvního údobí (tj. údobí Coursu) a že problém jeho dalšího vývoje neřešíme.
- 34) Proto mu např. G. Mehlis, *Die Geschichtsphilosophie Auguste Comtes*, Leipzig 1909, vytýká „nekritičnost“ a jeho pozitivismus označuje za „dogmatický“. (Viz 1. kapitola, 3 a násl.)
- 35) Protimarxistické zaměření raného pozitivismu vyplývá tedy z tohoto faktu a nikoli z toho, že by byl záměrně proti marxismu vytvořen. V tomto smyslu je protimarxistický i raný pozitivismus „předmarxistický“.